

CORNELIUS REKENARIUS HULSTENSIS

Cornelis de Rekenare uit Hulst, drukker en schoolmeester in het calvinistische Gent (1579-1585)

Hans van de Venne

Cornelius Rekenarius die tot halverwege het jaar 1581 zijn naam schreef als ‘Cornelis de Rekenaere’ (1), maar daarna als ‘Cornelis de Rekenare’ (2), werd geboren in Hulst en niet in Gent, zoals vaak is beweerd. Het predikaat ‘Hulstensis’ dat hij in 1593 ter aanduiding van zijn plaats van herkomst onder twee door hem geschreven lofdichten aan zijn naam heeft toegevoegd, levert daarvan het bewijs (3). Doordat hij zich beide keren ‘Hulstenaar’ noemt, is het boven alle twijfel verheven dat zijn wieg in die plaats in Noordoost-Vlaanderen heeft gestaan (4).

Als Rekenarius’ geboortjaar wordt in de bestaande literatuur vrijwel steeds 1562 opgegeven. Problematisch hieraan is echter dat nergens wordt toegelicht, waarop het is gebaseerd. Dat maakt het er voor de moderne onderzoeker niet eenvoudiger op zich een goed oordeel te vormen over de betrouwbaarheid ervan (5). Ook de bundel familiepapieren ‘De Rekenare’ in het Stadsarchief van Gent geeft geen uitsluitsel, omdat die stukken betrekking hebben op een heel andere De Rekenare dan Cornelis (6). Bij gebrek aan volwaardige alternatieven opper ik daarom de voorzichtige hypothese dat het jaartal verband houdt met een portret dat in het verleden van Rekenarius heeft bestaan. Want dat er ooit een beeltenis van hem is gemaakt, kan worden afgeleid uit de titel en de eerste versregel van een in 1632 verschenen gedicht van zijn oudleerling Joannes Narssius (7). Omdat die afbeelding mogelijk de leeftijd vermeldt, die Rekenarius had bereikt in het jaar waarin hij werd geportretteerd, kan zij aan de basis hebben gelegen van het gepostuleerde geboortjaar. Zolang dat portret evenwel niet is teruggevonden, blijft deze aanname speculatief. En om diezelfde reden valt ook niet met zekerheid te zeggen, of de effigie een gegraveerd of – wat waarschijnlijker lijkt – een geschilderd portret is geweest.

Opleiding

Over Rekenarius’ ouders en eventuele broers en zussen bestaat niet de minste

Aengaende de Calainge / wijfdom / ende executie vande Boeten ende Amenden / sullen ghebeuren inde maniere naer volghende.

De Sergeanten van elck Vendele / sullen ghehouden zyn de Misdoenders te calengieren / ende den Capiteyn aen te byzjnghe / ende de Capiteyn ofte Lieutenant by de daerbyghende hande Clercken / hoort over te byzjnghe in den Cuych / Raedt / omme daer ghetweten te werden / mit gaders noch andere arbitraire Amenden.

Welcke ghewesen zynde / volghende d'Acten danof by den Ghesier onbereekent / sullen de Sergeanten mit Cuisse becraninghe gheine worden / danof zy sullen gauderen d'een derde / ende d'ander derde / tot proffyte van den Copposalschepe / daer onder de boeten sullen vallen / en d'erde derde / ter discretie vanden Colonnell en Capiteyn vanden Vendele / daer de boeten sullen vallen / tot derogatie en Waperinghe van dien.

Ten waere dat by faulte vande Sergeanten nemant anders de calainge ende anbyzjnghe vande boeten dede / in welken ghevalle die sullen gauderen de helft vande derde vande boeten / competende de Sergeanten / die noch eens de becraninghe ende mininghe vande Boeten sullen moeten doen.

Ende in cas van eenighe twygheringhe van betalinghe vande boote / ende ghetwifde Boeten / ter becraninghe vande Sergeanten sullen de selue Acten gheleert werden in handen vanden Balliu ofte zyne Officieren / die welcke wt crachte van dien londer andere wijfdom ofte appel / sal bemoghen de selue Boeten te executeren / en by wt halen ende verroopinghe van vanden / ofte by salffstiment van den Persoon en vanghemisse ghetelt te worden / omme daer anne verhaelt te worden / de Boeten in d'Acte begrypen / ende bouen dien / voogden Ballarst vanden Exploite 13. groot.

Item zo waameer dat hem nemant vande Wachte ofte anders verhoorden eenighe beroerte / ongheschootsaemheyt ofte trouble te sichten / sal een peggelick Danghere moghen wesen van sulcken Persoon / te vernemen vande Colonnellen / ofte Sergeant Majors / Capiteyn / Lieutenanten / Sergeanten / Copposalen / ende ander Bevel / hebbers / assisteren / tot apprehensie van sulcken Persoon / op pene van mede Fausseurs vande boote / ende ongheschootsaemheyt ghehouden te worden / omme scappans in handen vanden Balliu oft zyn Officieren gheleert te worden tot behoofliche correctie.

Aengaende van Executien van arbitraire correctien / sal selue gheschieden opte wijfdom vanden boote / vanden Cuych / Raedt / by den Balliu ende zyn Officieren / ten waere datter / Lijf ofte Van ancleefde / in welken ghevalle / selue Schepemen anne ghebyghen sal worden.

Al welcke bouen schreuen Artuculen / mijn Verren vander Wet / beide de Dekenen der Stede van Ghendt / Ghodonneren ende Weelen inbiolabelick onderhouden / ende gheobserueert te worden / alles op de penen ende beuken / ende tot sulcken proffyte hier bouen verclaert / reffererende / hem liever waerts de selue te moghen veranderen / corrigeren / meerderen ende minderen / ghelijck zy naer de ghelegghenheyt en tot / boote / meeste welwaert ende versterckende van deser Stede / ende Inghelctenen van diere / sullen verbinden van noode te wesen te behoort.

Aldus ghepubliceert by Trompette / allen Plaetfen ghecostu-
meert / desen v. ^{ten} Octobris / M. D. Lxxix.

Typis Cornelij de Rekenaere.

Afb. 1. Door Rekenarius gedrukte *Ordonnantie, opt faict vander wacht der Stede van Ghendt* (1579); het exemplaar berust in Leiden, Universiteitsbibliotheek, THYSPF 423.

informatie. Alleen de naam van zijn vader kan nog, zoals verderop zal blijken, in de kerkenraadsprotocollen van Emden teruggevonden worden. Met betrekking tot zijn vroegste jeugd zwijgen de bronnen eveneens in alle talen. Men krijgt pas vaste grond onder de voeten, als aan het einde van de jaren zeventig van de zestiende eeuw een 'Cornelius Rekenaere Flander', met wie ik de in Hulst geboren Cornelis de Rekenare identificeer, leerling blijkt te zijn van de Latijnse school van Emden. De mogelijkheid bestaat dat genoemde scholier, voordat hij met de andere leden van het gezin van Hulst naar zijn nieuwe woonplaats verhuisde, in zijn geboortestad nog elementair onderricht in lezen en schrijven heeft gehad, maar ver kan hij met zijn opleiding niet gevorderd zijn geweest. Voor zijn eigenlijke scholing en vorming aan de Latijnse school moet men de blik noordoostwaarts richten, naar het noordwesten van Oost-Friesland.

De meest plausibele verklaring, waarom De Rekenare in Emden naar de Latijnse school is gegaan, is dat zijn ouders als gevolg van de godsdiensttroebelen en geloofsvervolgingen in de Zuidelijke Nederlanden hun woonplaats Hulst hadden verlaten en – hetzij rechtstreeks hetzij na een tijdelijk verblijf elders – naar dit toevluchtsoord voor protestantse vluchtelingen uit de Nederlanden waren uitgeweken (8). Een gerichte aanwijzing dat alles inderdaad zo is gegaan, vindt men in de protocollen van de gereformeerde kerkenraad van Emden. Daarin wordt een aantal keren de naam genoemd van een zekere ‘Peter (de) Rekener’ of ‘Peter d(i)e Rekenar’. Vermoedelijk is hij identiek met Cornelis’ vader, temeer omdat de in 1585 in Dordrecht geboren zoon van Cornelis de Rekenare Pieter heette en het in die tijd in veel plaatsen gebruikelijk was de eerstgeboren zoon naar de grootvader van vaderszijde te vernoemen (9). Van de Emdense Peter de Rekener wordt in de kerkenraadsprotocollen in wisselende context gesproken: zo worden ruzies vermeld die hij had en het feit dat hij wegbleef bij het avondmaal (10). Omdat zijn naam voor de eerste keer in maart 1571 in de stukken voorkomt, moet de familie in dat jaar al in Emden woonachtig zijn geweest. Dat betekent dat Cornelis in die stad nagenoeg de gehele Latijnse school, en niet slechts een paar klassen ervan, heeft doorlopen. Helaas delen de protocollen niets mede over de herkomst van Peter de Rekener en evenmin over het beroep dat hij in Emden heeft uitgeoefend.

In Gent als drukker

Een mogelijke, maar niet noodzakelijk juiste verklaring waarom Rekenarius, nadat hij zijn opleiding aan de Latijnse school van Emden had voltooid, in het najaar van 1579 ineens in Gent het drukkersvak uitoefent (11), is dat het ouderlijk gezin uit Oost-Friesland is weggetrokken en zich metterwoon wederom in Vlaanderen – ditmaal in het op enige afstand ten zuidwesten van Hulst gelegen Gent – heeft gevestigd, al dan niet tijdelijk. Op het besluit van Cornelis’ vader om juist in deze stad zijn heil te zoeken, kan naast onbekende andere factoren het daar heersende gunstige religieuze klimaat van grote, zo niet beslissende invloed zijn geweest. Doordat Gent sinds eind oktober 1577 onder calvinistisch bestuur stond – het meest radicale in Vlaanderen (12) –, was de geloofsvervolgung daar opgeschort en konden alle protestantse ballingen in den vreemde veilig huiswaarts keren. Indien Rekenarius in zijn eentje, dus zonder gezinsleden, de reis naar Gent heeft ondernomen, mag men aannemen dat zich daar, afgezien van de politieke en religieuze constellatie, betere perspectieven voor hem hebben geopend dan in Emden. Bovenal zal dan gedacht mogen worden aan het vooruitzicht op werk (13).

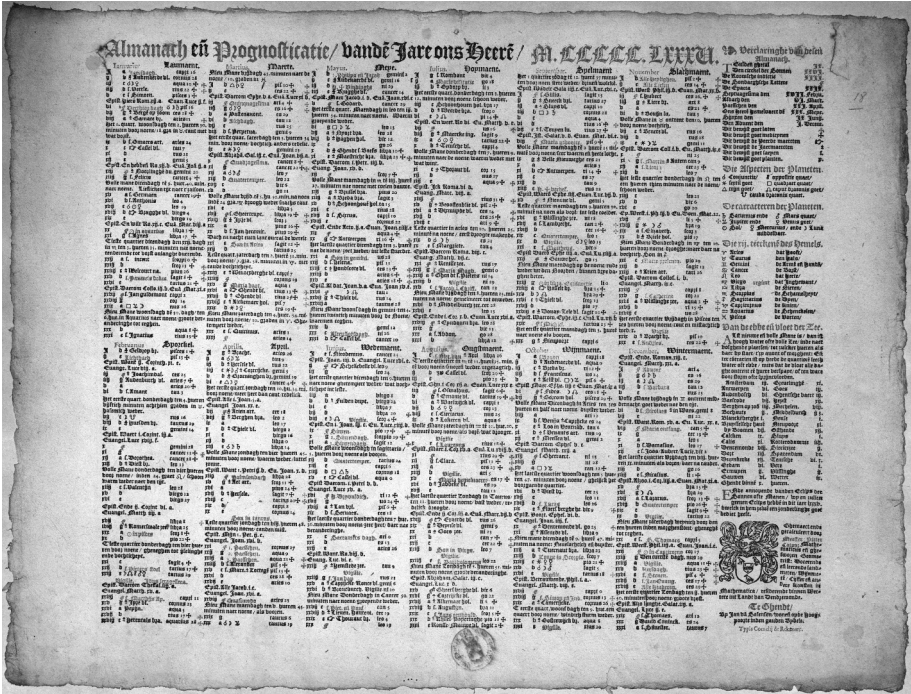
Naar alle waarschijnlijkheid is Rekenarius in de eerste maanden van 1579 of in de lente van dat jaar vanuit Emden in Gent aangekomen. Al meteen of vrijwel meteen na aankomst moet hij daar in de drukkerswereld emplot hebben gevonden, want blijktens een van 5 oktober 1579 daterende, door hem in het colofon gesigeneerde Ordonnantie (afb. 1) was hij op die dag in Gent als drukker werkzaam (14). Zoals het typografisch materiaal van die druk en zijn loopbaan in Gent uitwijzen, moet hij toen aan het werk zijn geweest in de drukkerij van Adriana Jacobsd(ochte)r Teypins (15). En op grond van een van juni 1580 dagtekenende Gentse Propositie, die in het impressum voorzien is van zijn naam en hetzelfde woonadres als Adriana Teypins, is er zelfs alle reden om te aan te nemen dat hij op dat tijdstip gehuwd was met deze aanzienlijk oudere weduwe (16) die tot tweemaal toe, eerst van 1573-1575 en daarna van 1577-1579 (17), zelfstandig het drukkersbedrijf van haar overleden echtgenoot had voortgezet (18). Getuige de titelbladen van de werken die Rekenarius in zijn jaren als drukker ter perse heeft gelegd, luidde zijn volledige adres: 'Te Ghendt, woenende te Putte in de Witte Duyve, by t' Belfort, naerst de Gulden Schale' (19). Op deze locatie is hij tot in 1585 als typograaf en boekverkooper woonachtig gebleven (20).

In de Gentse calvinistische Latijnse school

Maar tegelijk was Rekenarius in Gent ook enkele jaren – in elk geval in 1582 en 1583 – 'schoolmeester ten Jacopynen', wat wil zeggen dat hij preceptor was aan de eind juni 1580 geopende nieuwe, calvinistische school in het voormalige Predikherenklooster aan de Leie (21). In zijn aanstelling als schoolmeester mag men de bevestiging zien dat hij in Emden een gedegen opleiding had genoten. Zelfs hadden deze schooljaren, zoals zijn latere carrière uitwijst, zo'n stevig fundament voor zijn verdere intellectuele ontwikkeling en wetenschappelijke interesses gelegd, dat hij door zelfstudie en het geven van onderrecht – dus zonder universitaire vorming – stapsgewijs van preceptor via conrector heeft kunnen opklimmen tot rector (22).

De datum van De Rekenares indiensttreding als schoolmeester in Gent is aan de hand van de bewaard gebleven betalingsordonnanties en -kwitanties van salarissen weliswaar niet precies te bepalen, maar mag worden gesteld op 25 maart of 25 juni 1582: twee vaste kwartaal- of verschijndagen in het schooljaar (23). Niet duidelijk is, in wiens plaats hij zijn intrede in de school heeft gedaan en ook staat niet vast, in welke klas hij is gaan lesgeven.

Met enig voorbehoud neem ik aan dat hij in de vijfde klas is aangesteld (24), een klas die daarvoor onder de hoede had gestaan van Mr. Daniel Hoste, ook wel Daniel Otto genaamd. Deze Hoste was namelijk op een van de eerderge-

Afb. 2. Door Rekenarius gedrukte *Almanach en(de) Prognosticatie, vande(n) Jare ons Heere(n), M.CCCCLXXXV*. (1584?): het exemplaar berust in Kortrijk, Rijksarchief, nog zonder inventarisnummer.

noemde verschijndagen Mr. Christiaan de Rijcke, de meester van de vierde klas, opgevolgd. Maar omdat De Rekenare naast een wedde van tweehonderd gulden 's jaars (oftewel acht pond, zes schellingen en acht groten Vlaams per kwartaal) en een kwartaalvergoeding van twee pond en tien schellingen voor huishuur, die ook De Rijcke had genoten, om 'zeker redenen' ook nog een 'augmentacie' van vijftientwintig gulden (oftewel vier pond, drie schellingen en vier groten Vlaams) per kwartaal kreeg, is het heel goed mogelijk dat hij na het overlijden van Mr. Ghyselbrecht Volckaert, de meester van de derde klas, eveneens taken van deze schoolmeester heeft overgenomen. Want Volckaert ontving boven zijn gewone gage van driehonderd gulden 's jaars (oftewel twaalf pond en tien schellingen Vlaams per kwartaal) nog een bedrag van vier pond, drie schellingen en vier groten Vlaams, dat hem om 'zeker redenen bygheleyt' was (25). En dat is precies dezelfde terminologie die later bij betalingen aan De Rekenare werd gebezigd. Zonder twijfel is het ambt van schoolmeester voor Rekenarius een welkome extra bron van inkomsten geweest om in zijn eigen levensonderhoud en dat

van zijn vrouw en haar nog levende kinderen te voorzien. Want het moet als hoogst twijfelachtig, om niet te zeggen schier onmogelijk worden beschouwd dat hij met zijn gezin alleen van de opbrengst van zijn drukkerij heeft kunnen leven. Daarvoor was de productie van zijn persen te klein en waren de oplagen te laag. Maar ook met deze aanvullende inkomsten is hij er niet in geslaagd een financiële buffer op te bouwen, waarmee hij had kunnen voorkomen dat in augustus 1585 alle goederen die in zijn huis, drukkerij en winkel stonden in beslag werden genomen om tot onderpand van zijn schulden te dienen.

Weg uit Gent

Nadat Alexander Farnese, hertog van Parma, op 17 september 1584 Gent weer onder het gezag van de koning van Spanje had gebracht, week De Rekenare in de loop van het daaropvolgende jaar uit naar Dordrecht. De dag van zijn vertrek uit Gent kan tussen 1 mei en 20 augustus 1585 worden gedateerd. Als terminus post quem geldt de datum van 30 april 1585. Op die dag verschenen Cornelis de Rekenare en Adriana Teypins beiden voor de Gentse schepenen van gedele om de erfdelen van de twee nog levende kinderen van Adriana en haar eerste man Ghileyn Manilius – deze had bij zijn dood in 1573 vier vaderloze wezen nagelaten (26) – nogmaals schriftelijk vast te leggen (27). En tevens om Gaultier Manilius als oom en voogd van de twee wezen, tot zekerheidstelling van hun rechten, de uit twee drukpersen met toebehoren en allerhande drukkersmateriaal bestaande drukkerij te ‘veroblijgieren’ en in handen te stellen (28).

Bij die gelegenheid beloofden de comparanten ook de drukkerij niet te ‘veralieneren’ of te laten ‘veralieneren’ (29). Terminus ante quem is de datum van 20 augustus 1585. Op die dag compareerde Adriana Teypins, in verband met de inbeslagname van al haar goederen, voor de schepenen van de keure te Gent en verklaarde dat De Rekenare uit de stad vertrokken was (30). Tussentijds was zij op 26 juni 1585, als gevolmachtigde van haar man, nog voor de schepenen van gedele verschenen om te verklaren dat zij aan Adriaen van Hulthem, de buurman, een servituut inzake de afvoer van water had verkocht en daarvoor geld had ontvangen (31).

Zo kwam er een einde aan Rekenarius’ verblijf en werkzaamheid in Gent. Via Dordrecht, de volgende halte op zijn levensweg, bereikte hij in Amsterdam, waar hij op 1 oktober 1595 het rectoraat van de Latijnse school aan de Oude Zijde op zich nam, zijn eindstation. Daar stierf hij in juli 1603. In welke kerk of op welk kerkhof hij is begraven, is niet bekend.

Naschrift van de redactie. Dit artikel is een licht bewerkt onderdeel van een uitgebreide en nauwgezette, door de auteur nog niet gepubliceerde, studie over Rekenarius.

Noten

- 1 Voor de schrijfwijze ‘Rekenaere’, zie de ondertekening ‘Cornelius Rekenaere Flander’ van het *Carmen de lapsu ac reparatione hominis* (Gedicht over de val en het herstel van de mens) van zijn hand in 1578 in Emden; het colofon ‘Typis Cornelij de Rekenaere’ van de door hem gedrukte *Ordonnantie, opt faict vander wacht der Stede van Ghendt* (afgekondigd op 5 oktober 1579); en Vander Haeghen, F. (1858 - 1869), *Bibliographie gantoise (...)*, deel I, Gent, p. 364, nr. 700 (1581).
- 2 Voor de schrijfwijze ‘Rekenare’, zie Vander Haeghen, F. (1858 - 1869), deel I, p. 365-374, nrs. 701-24, en de door hem als schoolmeester ondertekende, in het Gentse stadsarchief bewaarde betalingsordonnanties en -kwitanties (inv. nr. 94bis/23, Hervormde Kerk, Rekeningen 1579-1583).
- 3 Het ene gedicht is gesigneerd ‘Cornelius Rekenarius Hulst(ensis)’. Het andere gedicht is getiteld ‘In doctoratum elegantis et eruditi iuvenis Martini Pili’ en ondertekend door ‘Cornelius Rekenarius Hulst(ensis)’. Wilhelmus Baudartius (1565-1640), die leerling was van de calvinistische school in het Predikherenklooster te Gent in de jaren dat Rekenarius daar preceptor was, zegt in zijn autobiografie: ‘nae desen (Daniel Otto) volghde Cornelius Rekenarius van Hulst geboortich’ (Broek Roelofs, O.C. (1947), *Wilhelmus Baudartius*, Kampen, diss. VU Amsterdam, p. 206). Ook Arnoldus Buchelius noemt hem ‘Hulstensis’ in zijn *Vitae eruditorum Belgarum*.
- 4 Omdat Hulst deel uitmaakte van het graafschap Vlaanderen, leest men in oude bronnen: ‘wonende te Hulst in Vlaenderen’ of ‘Hulstium (oppidum) in Flandria’.
- 5 Het jaartal 1562 is te vinden in de zesde druk van Marcus van Vaernewijk (1829), *De historie van Belgis*, Gent, op p. 105 van de ‘Alphabetische beredeneerde naemlyst der Gente-naeren, die (...) eenen onsterffelyken naem verworven hebben’.
- 6 De betreffende bundel (Gent, Stadsarchief, Familiepapieren 5083) bevat stukken inzake het beheer van de goederen die een zekere Adriaen de Rekenaere aan zijn zoon David had nagelaten. Graag betuig ik de heer Adrien Brysse mijn hartelijke dank voor de goede diensten die hij mij bewezen heeft.
- 7 De eerste versregel van Narssius’ gedicht ‘In effigiem clarissimi, praestantissimi viri D(omini) Corneli Rekenarii, gymnasii Amstelodamensis olim rectoris, praeceptoris mei aeternum colendi’ luidt: ‘Sic praestans olim REKENARIUS ora ferebat’ (zo zag de voortreffelijke Rekenarius er eertijds uit). Zie Joannes Narssius Anastasii f(ilius) (1632), *Gustavidos, sive de bello Sueco-Austriaco libri tres: Poematum miscellaneorum liber unus*, Hamburg, p. 124. Narssius kan Rekenarius’ portret hebben gezien, toen hij in Dordrecht en Amsterdam bij hem in huis woonde. Niet onmogelijk is ook dat de beeltenis na Rekenarius’ dood naar een ouder voorbeeld is gemaakt.
- 8 Voor de positie van het protestantisme in Hulst en omgeving, zie Decavele, J. (2004), Protestantisme in Noord-Vlaanderen. Gereformeerden in Axel, Hulst en Eeklo. In: id., *De eerste protestanten in de Lage Landen: geloof en heldenmoed*, Leuven-Zwolle, p. 219-239.
- 9 ‘In veel families golden de volgende vernoemingsregels. De eerste zoon werd meestal naar de vader van de vader genoemd, de eerste dochter naar de moeder van de vader of de moe-

der, dat verskilde per streek en per plaats' (www.meertens.knaw.nl/voornamen/geschiedenis.html).

- 10 Schreiber, H. en K.-D. (1989-1992), *Die Kirchenratsprotokolle der reformierten Gemeinde Emden 1557-1620*, deel I, 1557-1574, Köln-Wien: Peter (De) Rekener en Arent Buntwercker hadden 'ein svare twist' die uiteindelijk tot verzoening leidde (5, 9 maart, 30 april, 11 mei 1571 en 11 juli 1572: p. 405-06, 410-11, 452); Peter Rekener en anderen zullen 'gevoerdert' (ontboden) worden (14 juli 1572: p. 452). Een Pieter de Rekenaere in Emden wordt in deze tijd (2 september 1575) ook genoemd in Van Toorenenbergen, J.J., ed. (1876), *Stukken betreffende de diaconie der vreemdelingen te Emden, 1560-1576*, Utrecht, p. 53.
- 11 Voor de werkzaamheid van De Rekenare als drukker in Gent, zie Vander Haeghen, F. (1858 - 1869), deel I, p. 362-74; deel VI, p. 49-51; deel VII, p. 3-4; Rouzet, A. (1975), *Dictionnaire des imprimeurs, libraires et éditeurs des XVe et XVIe siècles dans les limites géographiques de la Belgique actuelle*, Nieuwkoop, p. 185-86; Glorieux, G. en Op de Beeck, B. (1994), *Belgica typographica 1541-1600*, deel IV: Indices, Nieuwkoop, p. 457; De Smet, S. (1999), *Sociaal-economische analyse van een beroepsgroep: de Gentse boekdrukkers (1450-1700)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), p. 59-62, en het Overzicht van de teksten in deze periode gedrukt door de Gentse boekdrukkers op p. 38-42; Pettegree, A. en Walsby, M. (2011), *Netherlandish Books. Books Published in the Low Countries and Dutch Books Printed abroad before 1601*, deel II: K-Z, Leiden-Boston, p. 574, nr. 13151; p. 575-76, nrs. 13163, 13169-70, 13172-85, 13188-90, 13192-93. Voor de in 1579 door Rekenarius in Gent gedrukte *Ordonnantie*, zie noot 1.
- 12 Zie b.v. Despretz, A. (1963), De instauratie der Gentse calvinistische republiek (1577-1579). In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe reeks, 17, p. 120. De calvinistische republiek beslaat de jaren 1577-1584.
- 13 Naar de reden waarom Rekenarius in 1579 ineens als drukker in Gent werkzaam is, kan men slechts gissen.
- 14 De in deze *Ordonnantie* door Rekenarius gebruikte versierde initiaal M vindt men ook in latere drukken van zijn pers uit 1583, bijvoorbeeld *Advijns ende goetdijncken ghegheuen by mijn heere den Prince van Oraengien (...)*, f. A2r. Cf. Pettegree en Walsby, p. 574, nr. 13151 (in plaats van 'Rekenare' dient men hier te lezen: 'Rekenaere'). In 1579 verscheen ook de *Ordinantie opt faict vander Wacht der Stede van Gendt* met als impressum 'Te Ghendt, By Gaultier Manilius, met de weduwe van Pieter de Clerck, woenende te/ Putte inde witte Duyve/ by t'Belfort', in kwarto. Cf. Vander Haeghen, F. (1858 - 1869), deel I, p. 225, nr. 317; De Smet, p. 48; Pettegree en Walsby, p. 574, nr. 13148 (afgekondigd op 5 oktober 1579).
- 15 Zie Vander Haeghen, F. (1858-1869), deel VI, p. 26, nr. 12086 ('Adriane Teypins, f.a Jacobi'), en p. 94.bis ('Adrienne Teypins, fille de Jacques'), waar de weduwe van Gislenus (Ghileyn; Ghislain) Manilius deze naam draagt. Adriana Teypins was een dochter van Jacob Teypins, waard in de Gulden Helm te Putte. Zie De Potter, F. (1885), *Gent, van den oudsten tijd tot heden*, deel III, Gent, p. 368, noot. Voor de locatie van de huizen, zie De Pauw, N. (1897), Premier Hôtel de Ville de Gand. Pièces à l'appui. In: *Bulletijn der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, 5, Gent, p. 27-28.
- 16 Voor deze druk van 1580 met in het impressum 'Cornelis de Rekenaere', zie De Smet, p. 38 (met verwijzing naar Vander Haeghen, F. (1858 - 1869), deel VII, p. 3-4, nr. 14681), en Glorieux en Op de Beeck (1994), deel III, p. 180, nr. 9623. Cf. Pettegree en Walsby, p. 575,

nr. 13163 (de titel is gedeeltelijk onjuist, want foutief overgenomen uit Glorieux en Op de Beeck, nr. 9623). Over het echtpaar De Rekenare-Teypins zegt De Smet op p. 58 van haar *Sociaal-economische analyse*: ‘In 1580 trouwde Adriana Teypens voor de derde maal. Haar nieuwe echtgenoot, de 18-jarige Cornelis de Rekenaere, zette de drukkerij nog in hetzelfde jaar verder. Het is onduidelijk hoe oud Adriana Teypens toen precies was. In ieder geval had ze in 1573 al vier kinderen, wat doet vermoeden dat ze toen minstens 25 jaar oud was. Dit betekent dat ze in 1580 zeker al 32 jaar was, wellicht zelfs ouder’. En op p. 59: ‘Gezien het grote leeftijdsverschil (minstens 14 jaar) ging het hier ongetwijfeld om een verstandshuwelijk, dat hem (De Rekenare) ertoe in staat stelde drukkerij “de witte Duyve” over te nemen zonder veel kosten’. Overigens waren na het overlijden van Gislenus Manilius diens huis en de hele inboedel, inclusief drukpers, op 23 juni 1575 toegewezen aan zijn vrouw Adriana Teypins die haar kinderen daarvoor 24 pond Vlaams zou betalen bij hun meerderjarigheid (De Smet, p. 53; cf. ook Stadsarchief Gent, reeks 330, nr. 103, f. 222r). Adriana Teypins was al op 31 december 1565 gehuwd met de ‘ghezwoenen bouckdrucker ende librarier’ Ghileyn Manilius, want deze kocht op die dag ‘metter adjunctie’ van zijn schoonvader Jacob Teypins een ‘huus ende stede’ te Putte (De Potter, p. 368, noot; De Pauw, p. 28).

- 17 Voor Teypins als drukker, zie Rouzet, p. 219; De Smet, p. 53, 57, 59, 62, en Overzicht, p. 34-35 en 36-38; Pettegree en Walsby, p. 573-75, nrs. 13123-24, 13129-31, 13133, 13135, 13137-41, 13146-48, 13153-58.
- 18 Nadat Teypins' eerste man Ghileyn Manilius in 1573 was overleden, hertrouwde zij in 1576 met de Brugse drukker Pieter de Clerck, wiens echtgenote in april 1575 was overleden (De Smet, p. 53 en 57). Voor Pieter de Clerck die in 1577 overleed, zie Vander Haeghen, F. (1858 - 1869), deel I, p. 292-95; Rouzet, p. 37-38; De Smet, p. 57-58, en Overzicht, p. 36; Pettegree en Walsby, p. 573-74, nr. 13126.
- 19 Vander Haeghen, F. (1858 - 1869), deel I, p. 364, nr. 700; Rouzet, p. 186.
- 20 De Smet, p. 59 en 61: ‘In 1584-85 werd hij (De Rekenare) af en toe samen met Gualtherus Manilius betaald’.
- 21 Voor de openingsdatum van de *nova schola* of het *novum paedagogium*, zie Fredericq, P. (1883), *L'enseignement public des calvinistes à Gand (1578-1584)*. In: *Travaux du cours pratique d'histoire nationale, I, Dissertations sur l'histoire des Pays-Bas au XVIIe siècle*, Gent-Den Haag, p. 64-65; Broek Roelofs, p. 20; Decavele, p. 98-99.
- 22 Cf. Broek Roelofs, p. 206-07: ‘een man (Cornelius Rekenarius) die inde latijnsche spraecke insonderheijt in de poeten, seer treffelijck geoeffent was, hij is naderhant geworden Conrector te Dordrecht ende vandaer is hij beroepen ad Rectoratum binnen Amsterdam, daer hij met eere ende met loff de schole geregeert heeft, tot het eijnde sijnes levens toe’.
- 23 Voor bewaard gebleven betalingskwitanties van Rekenarius als schoolmeester in Gent, zie Vander Haeghen, V. (1889), *Bijdragen tot de geschiedenis der Hervormde Kerk te Gent, gedurende de jaren 1578-1584, (Bloeitijd der Gentsche Reformatie.)*. § 1. Rekeningen van het tijdperk 1579-1583. In: *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap*, 12, 's-Gravenhage, p. 184, 212-13, 224, 226. Zie ook pater Arts, J. (1913), *De predikheren te Gent 1228-1854*, Gent, p. 253-60, 665-68. Een betalingsordonnantie of -kwitantie met de vervaldatum 25 juni 1582 is helaas niet overgeleverd. Wel zijn er bescheiden die betrekking hebben op de verschijndag 25 september 1582. Op die dag blijkt De Rekenare gage, huishuur en een supplement op zijn gage te krijgen (ontvangen op 1 december 1582) (Vander Haeghen, V. (1889), p. 212).
- 24 Hoewel in een betalingspost aangaande verbouwingen in het Predikherenklooster de indruk

wordt gewekt dat de Latijnse school vier klassen telde (Vander Haeghen, V. (1889), p. 201: 'Betaelt mr Pieter van der Burcht, stedetemmerman, ter causen van der leveringhe van de taefelen ende bancken behouft hebbende tot de vier scholen ten Predicheerenloostere ...'), blijkt uit andere posten dat de school in elk geval vijf klassen heeft gehad, van de vijfde opklimmend naar de eerste (ibid., p. 205 en 209, waar de personen worden genoemd die 'zyn ghedestineert tot de scholen deser stede'). Voor deze vijf klassen en de namen der schoolmeesters, zie ook Broek Roelofs, p. 19-20; Decavele, p. 98-99.

- 25 Vander Haeghen, V. (1889), p. 205, 209-10 en 213. Op p. 201 is sprake van de levering van deuren en vensters en van metselwerken ten behoeve van de woning van mr. Dan(n)eel Hoste in het Predikherenlooster in 1580-1581. Hostes wedde bedroeg tweehonderd gulden 's jaars. Voor Hoste of Otto, zie ook Decavele, p. 99 (Daniël Ottho).
- 26 De namen der vier kinderen waren Jacques, Ghislain, Hendric en Petronelle: zie Vander Haeghen, F. (1858-1869), deel VI, p. 26, nr. 12086, en p. 94bis; *Biographie nationale*, deel XIII (1894-1895): Ma – Massenus, Brussel, kol. 335; Rouzet, p. 219; De Smet, p. 53. Op 30 april 1585 blijken Jacques en Petronelle reeds te zijn overleden, terwijl over Hendric niets bekend is (Gent, Stadsarchief, reeks 330, nr. 103, f. 222r; De Smet, p. 53).
- 27 De erfdeelen van de kinderen kwamen uit de nalatenschappen van hun vader (24 ponden groten Vlaams; zie hiervoor ook De Smet, p. 53), hun grootmoeder Collyne van Eestenrijcke (voor haar naam, zie ook De Smet, p. 51), de weduwe van Cornelis Manilius, en hun tante Franchyne Manilius (acht ponden groten Vlaams) (Gent, Stadsarchief, reeks 330, nr. 103, f. 222r). Voor schulden van Cornelis de Rekenare en Adriana Teypins aan Clara Teypins, hun (schoon)zuster, zie De Potter, p. 369 en noot 1 aldaar.
- 28 Een uitgebreide beschrijving van het in de drukkerij aanwezige materiaal vindt men bij De Smet, p. 62 en 73: 'Op 30 april 1585, kort voor het vertrek van Cornelis de Rekenare naar Dordrecht, stelden hij en Adriana Teypins de drukkerij in handen van Gualterus Manilius. Ze bestond op dat moment uit twee drukpersen met toebehoren, 15 reeksen lettertypes, muzieknoden, houten hoofdletters, 15 gegoten bloemen en 190 gebonden boeken'. Cf. De Potter, p. 369. De enige mij bekende druk met het jaartal 1885, de *Almanach en(de) Prognosticatie/ vande(n) Jare ons Heere(n)/ M.CCCCLXXXV*, is denkkelijk eind 1584 door hem ter perse gelegd.
- 29 Vervreemden was niet toegestaan, tenzij met de 'laste' van de in noot 27 genoemde 32 ponden. Die bepaling zou ook van kracht zijn bij verkoop, waarbij de voogd der kinderen het eerste recht op de gelden zou hebben. Wel zouden de comparanten het profijt van het geld mogen hebben tot aan het huwelijk der kinderen.
- 30 Gent, Stadsarchief, reeks 331, nr. 128, f. 23v-24r. In het belang van de vaderloze wezen van Adriana Teypins wordt op deze bladen ook een inventaris van het huisraad, de drukkerij en de winkel opgemaakt, waarbij Gaultier Manilius als oom en voogd van de wezen aanwezig was. Voor een uitvoerige weergave van het betreffende archiefstuk, zie De Potter, p. 369-70, noot 2.
- 31 Gent, Stadsarchief, reeks 330, nr. 104, f. 28v. De verkoop van het servituut leverde dertig schellingen groten op. In het feit dat Adriana Teypins op 26 juni 1585 in haar eentje voor de schepenen verscheen, ziet De Smet een duidelijke aanwijzing dat Cornelis de Rekenare vóór die datum Gent heeft verlaten (op p. 62 zegt zij: 'De Rekenare emigreerde dus pas na 30 april 1585, maar tevens vóór 26 juni van dat jaar. Toen verscheen Adriana Teypens immers alleen voor de schepenen van Gedele als gemachtigde over haar man'). Inderdaad is dat mogelijk, maar strikt noodzakelijk is het niet.